

A VILÁGNÉZET VÁLTOZÁSAI.

ATÖRTÉNETÍRÁS fejlődésének útja az eseményektől az összefüggésekig vezet. A krónikáíró megelégedett az esemény egyszerű lejegyzésével. A történetírásnak már haladottabb fokán le is írják az eseményt. A különböző részletek rendszerbe szedését, ok-okozati viszonyba kapcsolását már a kifejlődött történetírás végzi el. A legújabb idők termelték csak ki a genetikus módszert, amely csak azokat a részleteket emeli ki, amelyek a fejlődés nélkülözhetetlen láncszemeit alkotják. A szelemtörténeti módszerben az események, a részletek már nem is lesznek fontosak, maga az összefüggés, az ok-okozati viszony mélyén rejlő legmélyebb ok megnyilvánulásai érdeklik csak a történetírót. Az eddigi történelem az eseményekből következtetett vissza az okra, ez az új irány a lényegből indul ki és csak azokat az eseményeket hajlandó észrevenni, amelyek e lényeg legjellemzőbb kifejezései.

Ezt a lényegét az egyes korok szellemében, világnézetében találják meg a kutatók, innen a szelemtörténet neve. Az eddigi rendszerező kísérletek és a szelemtörténet között az a különbség, hogy ez a lényeg, a korszellem nem állandó és változatlan, hanem időhöz kötött, a történelem folyásához alkalmazkodó lesz. Az eddigi elméletek állandóan ható, örök érvényű törvényekkel akarták a történelmet megmagyarázni. A különböző szelemtörténeti elméletek arra a kérdésre keresnek feleletet, hogy mik ennek a változásnak a törvényei. Hegeltől, a szelemtörténet ősapjától kezdve Diltheyen át Spenglerig, Müller-Freienfelsig, Wölfflinig és Walzelig minden elmélkedő ezt a problémát akarja megoldani. Ugyanebbe a fába vágta fejszójét *Karl Joël* «*Wandlungen der Weltanschauungen*» című könyvében. A műnek csak első kötete jelent meg 1928-ban, amelyben az ősidőktől kezdve egészen a XVIII. századig jut el.

Joël könyve is a történelmi események lényegét alkotó szellem, világnézet változásaiban igyekszik bizonyos törvényeket felfedezni. A szelemtörténet egyik legérdekesebb problémája ez. Már Hegel megállapította az emberi szellem történetében a változás bizonyos ritmikus törvényességét. Ez a sokat emlegetett tézis, antitézis, szintézis elmélete. Ha egyik korszakban valamilyen elv érvényesül, a következő periódus, ez elv ellenkezőjét próbálja ki és csak a harmadik korszak hozza meg az összeegyeztetést. Az abszolút igazságban hívő Hegel feltételezte a szintézis korszakát, amikor az ellentétek megszűnnek és az idealista filozófia vezeti az emberiséget. A mai szelemtörténészek azonban inkább hajlanak egy másik nézet felé, amely szerint két ellentétes szellem vagy világnézet megállás nélküli ritmikus változása alkotja az emberiség történetét.

Ez a két ellentétes világnézet különböző neveket kapott, lényegében azonban mindig ugyanarra a dologra gondolnak a különböző elmélkedők. *Schillert* az irodalom vizsgálata vezette erre az ellentétes fogalomparra,

amikor a naiv és szentimentális költészetet állította egymással szembe. A naiv szó tartalma körülbelül fedi azt, amit ma klasszicizmusnak hívunk, a szentimentális fogalma a romantikával egyezik. Napjainkban *Fritz Strich* alkalmazta ezt a két fogalmat a «Deutsche Klassik und Romantik» című könyvében a német irodalomra. Strichet azonban nem közvetlenül Schiller vezette rá erre a fogalom párra, hanem Wölfflin, aki a renaissance és barokk művészet elemzése közben fejtette ki az ellentétes fogalmak tartalmát. Joël erre az ellentétre nem történelmi vagy filozófiai (mint Dilthey és sokan mások) kifejezéseket keres, hanem a Bibliából kölcsönöz két szót, amelyek szintén kifejezik az ellentétes világnézetek lényegét. *Oldás* és *kötés* korszakairól beszél. Az elnevezés találó, hiszen renaissance, klasszicizmus, naiv költészet, tézis, intellektualizmus és kötés egyet jelentenek, ahogy ugyanannak a fogalomnak különböző elnevezései a barokk, romantika, szentimentális költészet, antitézis, idealizmus és oldás is.

A klasszikus költészetben a szabályok uralkodnak és erős körvonallal megrajzolt ideált akarnak elérni az írók. A romantikus ízlésnek a szabálytól eltérő, a rendkívüli, az eredeti tetszik. A renaissance és antik építészet a nyugodt, harmónikus formákat szereti, világosan áttekinthető belső tereket képez ki; a gótika és a barokk hajlítja vagy tagolja, áttöri a falat, a belső tereket fülkékkel szakítja meg. Az intellektualizmus az emberi értelem által felfogott világméretet valóságnak tartja, amely zárt keretekben él, amelyben érvényesek a logika és matematika törvényei. Az idealizmus szerint mi nem a valóságot fogjuk fel, mert érzékszerveink és lelki berendezkedésünk eltorzítja. A valóságot, amely az ember erején fölött álló ideákból áll, csak filozófiai spekulációk segítségével ismerhetjük meg. A kötés korszakaiban az emberek határozott törvények között élnek, a művészetekben a harmónia szerete uralkodik és bízunk az emberi értelem képességeiben. Az oldás korszakaiban az állami és társadalmi kötelek lazulnak, több tér jut az egyéniségnek, a művészetekben az eredetiséget keresik, a filozófiában pedig az emberi értelen kívül álló erőket becsülik és kutatják.

Ezek az egymással ellentétes korszakok váltogatják egymást. Ebben a ritmikus váltogatásban nincs megállás, nincs végleges megegyezés, csak rövid pihenő. Az egyik világnézet még talán delelőre sem jutott, a másik már bontogatja szárnyait. De ez az új világnézet sem tudja egészen elnyomni a régit, amelynek megkésett képviselői már előfutárai az új fellendülésnek.

Az ellentétes világnézetű korszakok ritmikus változása tehát már több mint egy évszázados gondolat, napjainkban csak bővebben fejtik ki és alkalmazzák a tudomány különböző területein. Joëlnél is a *Bindung* és *Lösung*, a kötés és oldás korszakainak meghatározásában csak az elnevezés új. Eredeti ellenben az a gondolata, hogy minden egyes világnézetritmust egy-egy évszázad keretébe akar beleilleszteni. Joël szerint tehát a kötés évszázada után jön az oldás százada és így tovább. Kutatásai szerint a páratlan évszázadok a kötés századai, a páratlanok az oldáséi. Joël tiltakozik az ellen, hogy ez az elmélet a számmisztikán alapulna. Nem az emberiségben rejlő babonás vonzódással a kerek számok felé okolja meg Joël ezt a történetfilozófiát, hanem a generáció elmélettel. A generációra, mint történelmi korszak-egységre *Dilthey* hívta fel a történészek figyelmét. Joël számításaiban az évszázad, mint három generáció szerepel és egyúttal ez az időköz az, amit az ember közvetlen tapasztalatból megismert. A nagypák generációjára még visszaemlékszik az unoka, de a dédapákéra már nem.

Joël vaskos könyve ennek az évszázadonként változó korszellemnek példákkal való illusztrálása. Oldalszámban is, a gondolatok gazdagságában is a XVII. és XVIII. század foglalja el a legfontosabb helyet. Mint előszavában bevallja, eredetileg csak a barokk szellem történetét akarta megírni, de munkaközben rájött arra, hogy nemcsak a XVII. és XVIII. században váltotta fel egymást két ellentétes világnézet, hanem a világtörténelem egész folyamán. Elkezdett kutatni, hogy igazolja ezt az elméletét. Végig is megy minden századon egész a Krisztus születése előtti századokig, az első történelmi feljegyzésekig, az első államalkotó népekig. Minél távolabb jut a XVII. századtól, annál kevesebb a mondanivalója. A könyv elején egy oldalra két évszázad is elfér.

Az elmélet tehát a XVII. és XVIII. század ellentétéből indul ki, de itt is talál olyan kivételeket, amelyeket magyarázgatnia kell. Ilyen az oldás XVIII. századában Nagy Frigyes, akinek uralkodását nem lehet bomlasztásnak látni a legtetszetősebb elmélet szemüvegén keresztül sem. A mi történelmünket is úgyszólván lehetetlen beleilleszteni ezekbe a keretekbe, noha Joël szívesen vesz belőle példát, ha támogatja nézetét. Történettudósok valószínűleg minden nagyobb erőlködés nélkül tudnának egy sereg olyan adatot felsorakoztatni, amelyek Joël elméletét cáfolnák.

A könyv azonban nem is ez érdekes elmélet miatt érdemel figyelmet, hanem a részletekben megbúvó szellemes ötletek, jól megfigyelt jellemző részek és a néha gazdagon kiömlő gondolatok miatt. A XIV. századról így ír: «Éppen erősebb, gyakorlati szubjektivizmusával kapcsolódik a német misztika a 14. századnak abba az általános mozgalmába, amellyel Nyugat elszakadt a középkortól, amelyben Kelet benneragadt. Akár reformátori Wiclif felfogásában, akár kritika-dialektikai az ochhamiták felfogásában, akár esztétikai Dante vagy Petrarca lendületében, akár misztikus Eckhart szellemében, a 14. század pozitíve vagy negatíve mindegyikben az oldásnak tör utat, a *szellem önállósodásának*, amelyet csak a 16. század fejez be a renaissance virágkorával és a reformációval, de nem a 15-ik». A látszólag távoleső dolgoknak ez az összekapcsolása egy gondolatban, ez Joël gondolkodásmódjának eredetisége. Ezért nyit távlatokat könyve az olvasó előtt, még olyankor is, amikor a szerző egy kicsit felületes.

A távoleső jelenségek meglepő összekapcsolása még érdekesebb a XVI. századról adott jellemzésében: «A szellemi és uralmi egységgel és kötéssel ellentétben az élet tagoltságba, *szabad sokszerűségbe*, önálló mozgásba, változatosságba és elkülönülésbe fordul át. A 15. század ura és mestere, papja és tanult embere, hivatalnok és kézművese mellé előlép most a szabad művész és író, a hajós és kereskedő. Az Egyház kulturális eredményei háttérbe szorulnak. A világi hivatások... a 16. században gazdagon képződnek ki és rendileg tagolódnak. A kereskedők fajtái elkülönülnek; a középkorban egyesített nagy- és kiskereskedelem most elválik. Minden újabb, szabadabb merkantil forma megjelenik már a 16. században. A «munká»-ban érvényesíti a reformáció kora az egyesek erőit. A szabad polgár megrendeli arcképét». Minden szellemtörténész feladatának tartja, hogy a korszellem érvényesülését olyan téren is bemutassa, amely valamikor mint valami kívülről jött alkalmatlan jövevény feszelt a tulajdonképpeni történelmi munka elején vagy végén. Ilyen elsősorban a különböző korok gazdasági élete, amely különösen a háború előtti materializmusnak volt kedvelt yesszőparipája. Úgyszólván minden szellemtörténésznek különös öröme telik annak kimutatásában, hogy

ezek az anyagi tények is a korlélek, tehát egy ideális tényező uralma alatt állanak.

Az előbbi XVI. századról adott jellemzésen megfigyelhetjük Joël gondolkozásmódját is. Először elvontan, filozófiai fogalmakkal jellemez egy-egy korszakot, azután konkrét példákat, történelmi eseményeket hoz fel jellemzése igazolására és végül — ez egyéni sajátossága — mintegy csattanóul megemlít egy látszólag az előbbiektől független tény, amely mégis egész addigi gondolatvezetését igazolja. Az előbb idézett rész a világiak elkülönülésével, az Egyház háttérbe szorulásával foglalkozik s az utolsó mondat: «A szabad polgár megrendeli arcképét». Ha meggondolja az ember, hogy a képeknek szent és égi személyek voltak csak tárgyai, s az élő világi ember csak nagy későn mer megjelenni a kép egyik sarkában, mint donátor, megértjük, hogy a polgári önérték mekkora felfokozódását jelenti az, hogy megrendelik saját arcképüket.

Ez a frappáns befejező gondolat itt a konkrét tények felsorolása után következik, de még jobban hat, amikor egyszerre az elvont fejtegetések után teszi: «A barokkban, amikor a hatalom központosul és állandósodik az udvarban, államban és hadseregben, amikor az abszolutizmus, bürokratizmus és militarizmus a párhuzamos 15. századbeli kezdemények után kialakul, amikor a jogar, pecsét és kard uralkodnak az életen és a tekintély szellemét becsületként, reprezentálásként és tisztességadásként meggyökereztetik, akkor uralkodott a *távolság* páthosza . . . A hatalom pompát igényel, mert hatni, érvényesülni, csillogni akar mások előtt. Pathetikusan él a barokk és trónra vagy kothurnusra, szellemi magaslatra vagy legalább is lóra száll a barokk; mert magasra tör és ezért ül külsőleg is magas lóra. A lovas, mint lovag életideál lesz és lovagakadémiák keletkeznek, amelyek lovaglástanítással kezdődnek».

Ez a frappáns befejező gondolat alapján véve ugyanolyan tény, mint a többi, amelyet felsorol anélkül, hogy az olvasó élményévé akarná tenni. Objektív történelmi értéke ugyanannyi, mint a többinek, csak Joël emeli ki azáltal, hogy jobban részletezi, fontosságát több oldalról világítja meg. Szinte összesűríti a korszellemet egy-egy ilyen *reprezentatív tényben*, amelyet aztán a többi közül kiemel. A rokokót Joël elnöiesedett barokknak tartja s ezt azzal akarja megértetni, hogy a XVII. század nagyszerű és monumentális templomai után a rokokó finom és bájos kis kápolnákat épít. A csinos kápolna szembeállítva a hatalmas barokk templomokkal, még akkor is érzékelteti a két kor különbségét, ha maga a gondolat, amelyet illusztrálni ez az ellentét hivatott, nem is igaz.

Ez az utolsó mondat a legjobb bírálat Joël könyvére is. Ha maga az elmélet a századonként változó korszellemével erőltetettnek is tűnik fel, ha a cél nem is éri el a könyv, mert erről nem tudja meggyőzni az olvasót, a cél felé vezető utat még akkor is érdemes megtennünk, mert Joël tanult, gondolatokban gazdag és szellemes vezető. Olyan látópontokat mutat, ahonnan tágabb a horizont és olyan látszólag kis dolgoknál ejt bennünk bámolatba, indítja meg fantáziánkat, amelyek mellett az érzéketlen utas elhalad, anélkül, hogy pipáját szája másik sarkába tenné át.

Fábíán István.